لیلۆیی یا لیلۆییەکان

کۆنترین ئاسەوارێك کە لەودا لەسەر ئەو قەومە دەدوێ کە یەکێك لە هۆزەبنەڕەتییەکانی کوردن‌و لە تایفەکانی مەنزوومەی زاگرۆس یا قەومەکانی میزۆپۆتامیان[1] ئەو شوێنەوارەیە کە ئەوڕۆ وەك بەڵگە بە دەستمانەوەیە، نووسراوەی "نارام سین Naram Sin"ە کە دەگەڕێتەوە بۆ 2500 ساڵی بەر لەزایین. لەم لەوحە دا نارام سین باسی سەرکەوتنەکانی لەخاکی "لیلۆیی" دەکا کە لە دەوروبەری رووبارەکانی دجلەو دیالە بووەو، هەروەها تێکهەڵچوونی خۆی لەگەڵ هۆزەکانیتریش بەس دەکا. دیارە ئەوە بەڵگەیەکی روون‌و زیندوە، بەڵام بەر لەو رێکەوتە واتە لە 2700ی بەر لەزایینیش ئاماژەیەك بەوە کراوە کە سارگۆنی یەکەمیش لەگەڵ ئەو قەومە بەشەڕ هاتوە.

[1] قەومەکانی میزۆپۆتامیا، نووسینی ئیسپایزێر Speiser.

ژان دومۆرگانی فەڕانسەوی لە نووسراوەیەك□ دا وێڕای ئاماژە بەم لەوحەی نارام سین دەڵێ: پادشای بە دەسەڵاتی ئیلام بە نێوی "شوترۆك ناحونتە Shoutrouk-Nahhunte" لە دەوری ساڵی 1200ی پێش زایین لەو بەردە نووسراوەی کە شاری "سیپ پار" لە دەوروبەری بابێل بووە بەنیشانەی سەرکەوتن بردۆتە شاری "شووش"ی پایتەختی خۆی.

هێندێك شوێنەواری دیکەش لەو قەومە جێماون کە زۆر ڕوونن، لەوانە دەتوانین ئاماژە بەو خریتەی "ئاننوبانینی Annoubanini" پادشای لیلۆیی بکەین کە لە خزمەت خوای ئیشتار ڕاوەستاوە. ئەم نەقشە لە سەرپێلی زەهاوی ناوچەی کرماشانەو لە نووسراوەیەکی کە لێی هەڵقەندراوە نووسراوە: ئانتۆ بانینی پادشای خاوەن دەسەڵاتی لیلۆیی وێنەی خۆیو خوای ئیشتاری لە کێوی "باتیر Batir[2]" کێشاوەو، هەر کەس ئەو نەخشو نیگارەو لەوحەی لەناوبەرێ بەر لەعنەتو بێزاری "ئانۆ" ئانوتومو بێل، بلیت و ڕامان، ئیشتارو سینو شمشو ... کەویَو، دوابراو بێو قەت کەسی نەمێنێ.(□)(□)

خاکی لیلۆییەکان وەك پرۆفیسۆر ئیسپایزێر نووسیویەتی بریتی بووە لە بەشێکی زۆر لە چیاو بەرزاییەکانی سەرووی دیالە تا دەگاتەوە دەریاچەی ورمێو سەرەوەتر بەرەو باکووری ڕۆژئاوا. ئەو بۆچوونەی ناوبراو لە لایەن تاقمێك لە خاوەن ڕاو ڕوانگەوە وەباڵی بۆ کێشراوە. هەروەك بەڵگەکانی سەردەمی سارگونو نارام سینو ئاکادیش□ دان بەوە دادەنێنو دەڵێن خاکی لیلۆ دەگڵ کاسایو ئورانا هاوسنوور بووە. ئەو مەڵبەندە بە پێی لەوحەی "ئاننوبانینی" والی لیلۆو گوتی لە 2800ی بەر لە زایین بریتی بووە لە ناوچەی زەهاو و یازەکانو بە قەولی عەرەبەکان "حەلوان"، شارەزوور و سلێمانیو،

---

[1] T.i.P 144 Memories de la Delegation en Parse(بیرەوەرییەکانی لیژنە لە ئێران)و.

[2] باتیر یا پادیر نێوی قەدیمی زەهاو بووە کە بە بڕوای ڕەشید یاسەمی دەبێ لە وشەی مادیی "باتوور" وەرگیرابێ کە بە مانای خاکی نەوییە، چونکو زەهاو لەچاو خاکی دەوروبەری خۆی نەویترە.

[3] Manuel d’Arch Ori D=G Conteau 1.p.763

[4] کتێبی کوردو هاوپێوەندی ڕەگەزیو مێژوویی، لە ڕەشید یاسەمی ل 26.

[5] A. Speiser. Mesopotamian Origins. Phciadelphia 1930 قەومەکانی میزۆپۆتامیا ا.ئیسپایزێر، فیلادلفیا، بابی چوارەم و E. R. Lacheman: nuzi Geographical Names B.A.S.O.R. NO. 78. 1940 نێوەکانی جوغرافیایی، نووسینی ای.ار.لاچمن لە لاپەڕی 23 بە دواوە.

www.pertwk.com

هەروەها بەشێك لە سوریە، بەڵام هیچ نیشانەیەك لە کاتی هاتنیان بۆ ئەم مەڵبەندە بەدەستەوە نیە، ئەوەش خۆی بەڵگەیەکی بەهێزە کە ئەوانە هەر لە بنەڕەت ڕا خەڵکی ئەم شوێنە بوون. شێخ محمد مەردووخ شوێنی لیلۆییەکان بە "لیلۆبوم" دەنووسێ کە لە بەینی کرماشانی ئێستاو بەغدایە دا بووە، بەڵام بە "لیلۆم" نێوبانگی دەرکردبوو.

هێندێك بۆچوون باسی ئەوە دەکەن چەند پادشاو ئەمیری ئاشووریەکان لە سەدەکانی هەژدەو نۆزدەی پێش زایین دا لە قەومی لیلۆیی بوون.()()
پرۆفیسۆر ئیسپایزێر لە کتێبی **"قەومەکانی میزوپۆتامیا"** دا لەوەشی زیاتر گوتوەو دەسەلمێنێ کە لیلۆییەکان بەر لە سارگونی یەکەمیش پاشایەتیان کردوە، هەروەها دەڵێ لە سەردەمی سارگۆنی یەکەم دا پادشاکەیان پیاوێك بووە بە نێوی "لاسیراب"و پێش ئەویش پادشاکەیان "ئیماشکوش Immash Kush" نێوێك بووە. میستێر "هول"یش لە کتێبی خۆی دا کە لەژێر سەردێری **"مێژووی کۆنی ڕۆژهەڵاتی نیزیك"** نووسیویەتی کە هەر ئەو ڕوانگەیەی هەیە.

لیلۆییەکان هەر لە سەرەتاوە توانای ئەوەیان هەبووە ڕێگاکانی کاروان ڕۆی بابیلو دەوروبەر بگرنو زۆرجاریش لەسەر ئەم دەست درێژیانە دەکەوتنە بەرهێرشی ئاشووریو بابیلیو ئاکادیەکان. ئەو ڕێگایانەی کە ئێستاش بە کفریو کەرکووکو ئاڵتوون کۆپریدا تێدەپەڕن.

ئیدمۆنس لە "سوسنیان Sosniyan" هەڵکەوتوو لە دەربەندی "گور Gour یا گاور" دەرەی قەرەداغی بەینی سلێمانیو ربات لەوحەیەکی

---

[1] کوردستانی باشوور، مقەالەیەکە لە ساڵنامەی لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەڵاتی ئەمریکا لە ساڵی 1926 لە لایەن پرۆفیسۆر ئیسپایزێرەوە نووسراوە.

[2] مێژووی کوردو کوردستان، محمد مەردووخی کوردستانی ل 60.

[3] کتێبی قەومەکانی میزوپوتامیا، نووسراوی ئیسپایزێر Spaiser.

[4] شوێنەواری دۆزراوە لەمەڵبەندی کەرکووك (دەربەندی گار ـ کێوی قەرەداغ) وەك لەوحەی نارام سین پادشای ئەکاد کە لە لایەن میجێر ئیدموندس دیتراوەتەوەو لە گۆڤاری "ژئوگرافیك ژورنال Jeografic jurnal" چاپ کراوە.

[5] قەومەکانی میزوپۆتامیا لە نووسینی پرۆفیسۆر ئیسپایزێر ل 99.

[6] کتێبی زنجیرە سەلاتینی ئیلام لە ئاوانو سیماش، کە ساڵی 1931 لە گۆڤاری ئاشورناسی چاپی پاریس دا نوسینی شیل Sheilبڵاو بۆتەوە.

[7] کتێبی زنجیرە سەلاتینی ئیلام لە ئاوانو سیماش، کە ساڵی 1931 لە گۆڤاری ئاشورناسی چاپی پاریس دا بڵاو بۆتەوە.

دۆزیوەتەوە کەلەو دا سەرکەوتنی "نارام سین"ی والی ئاکادی بە سەر قەومی لیلۆ باس کراوە کە لەسەدەی 28ی پێش زایین دەسەلاتی کردوە. پادشای لیلۆییەکان لەو کات دا "تاردونی Tarduni" کوڕی "ئیکی Ikki" بووە کە لەوحەیەکی بە زمانو خەتی ئاکادی هەیەو لەو نووسراوەدا داوای هاریکاری لە خواکانی شمشو "ئەداد" دەکا.[1]

پرۆفیسۆر ئیسپایزێر شاری "ئارکەدی" بە ناوەندی وڵاتی لیلۆ دەزانیو دەڵێ: "زیمیری Zimiri یا زاموا" نێویکە کە بە خاکی لیلۆییەکانیان گوتوە. بابەتێکی سەرنج ڕاکێش کە لە کتێبی پرۆفیسۆر دا بەرچاو دەکەوێ، ئەویش هەڵەیەکە کە لەباسی شەڕەکانی ئاشور لەگەڵ لیلۆیەکان دا کردوویەتی، ئەو وێڕای باسێکی درێژ لەمەڕ سەرکەوتنەکانی ئاشوورو گرتنی شارەکانی لیلۆیی دەنووسێ: "ئامیخا Aimikha" پادشای لیلۆ، سوپای خۆی بۆ کێوەکانی چیا برد، وشەی چیا لە کوردی دا بە مانای کێوو کۆسارەن وەرگێردراوە لزگەکەی ئەو دەبێتە "ئامیخا لەشکری خۆی بردە (کێوەکانی کێو) کە ئێمە لە کوردستانو کوردی دا شتی ئاوامان نیە. بۆیە دەبێ مەبەستی بووبێ بڵێ: ئامیخا کاتی پاشەکشە، لەشکری خۆی کێشاوە بۆ چیاکان.

دوو کێوی کوشبورا Kew shbura"[2] و "سیکورابی Sikurabi" کە "بخت النصر Nabucho dnosar" لە ساڵی 1100ی بەر لە زایین ئاماژەی پێکردوە، لەسەرخاکی لیلۆیی بوونو دایم لەژێر هێرشی کاسییەکانو گوتییەکانو سوبارییەکان دابوون.[3]

زۆربەی ئاسەوارناسو ڕۆژهەڵاتناسەکان لوڕەکانی ئەوڕۆ بە ئەولادی لیلۆیەکان دەزانو پرۆفیسۆر ئیسپایزێرو المستید بە دڵنیاییەوە ئەو بۆچوونەیان مسۆگەرە. هەرچەند هێندێك مێژوونووسی وەك ئیحسان نووری دەڵێن: چونکو لوڕستان لەسەر ئەنزان بووەو لەکۆنەوە کوسۆکانی لێ نیشتەجێ بوون کە تا سەرەتاکانی زاییینیش هەر لەوێ بوون، لیلۆبوونی

[1] کتێبی زنجیرە سەلاتینی ئیلام لە ئاوانو سیماش نوسراوی شیل Sheil لە گۆڤاری ئاشورناسی دا بلاوبۆتەوە.

[2] لێرەدا دیسان وشەی کێو کە بە Kew نووسراوە سەرنج ڕاکێشە، کێو لە زمانی کوردی ڕاست هەر مانای کوە فارسییەو لە زمانی پەهلەویش دا هەر ئەو مانایەی هەیە، ئایا کوشبورا هەمان کێوی "شبورا" نیە؟

[3] شەرحی کۆڵەکەی سەرکەوتن لە شێخان نووسراوەی شیل ساڵنامەی ئاشوور نسایرا پاڵی دووهەم.

www.pertwk.com

لوڕەکان وەڕاست ناچێ کە بە بڕوای نووسەر ئیحسان نووری زیاتر سەرنجی داوەتە ساڵەکانی دوای زایین.

ا.م دیاکۆنۆف لێکۆڵەرەوەو نووسەری مێژووی ماد دەنووسێ: لە زمانی هوریان دا لیلۆ بەوانە دەگوترا کە لە کوێستانەکان دەژیانو، لە زمانی "ئورارتوئی"یش دا لیلۆ بەمانای بێگانەو دوژمنە.[1] گەلۆ "لیلۆ" نێوی تایبەتیی ئەو قەومەیەو دواگرو عەلامەتی کۆو بە تایبەتی کۆی عیلامی وەك (مە= لیلۆمە)و یا کۆی "ئاکادی" (ا و م = لواوم)ی لێ زیاد کراوە، ئەگەر ئەو نێوە لەگەڵ دواگری (پوم - بوم" بێن بە مانای خاكو وڵاتە وەك لیلۆپوم یا لیلۆبوم.

دیاکۆنۆف بە بەدەستەوە بوونی لەوحەی "ئاننوبانینی Annu banini"ی سوڵتانی لیلۆ لە سەرپێلی زەهاو کە پێشتر باسی کرا لەسە ئەو باوەڕەیە کە لە هەزارەی سێهەمی پێش زایین، لیلۆیەکان دەسەڵاتیان هەبووەو لە کۆمەڵگایەکی چینایەتی دا ژیاون.[2]

زمانی لیلۆییەکان لقی زمانی ئیلامییەو ئەو ناوە تایبەتییانەی لەنێویان دا باو بووە بەڵگەی ئەو مەسەلەن.[3] ئەوەش جگە لەو وێکچوونەیە کە لەبەینی زاراوەی ئەو زمانەو زمانی "هوری"یەکان دا هەیەو پروفیسۆر ئیسپایزێر ئاماژەی پێدەکا.

جلوبەرگی لیلۆیی تا رادەیەك وەك هی مادو کاسییەکان بووە، وەك لە لەوحەی ئانتوبانینیو کەتیبەی نارام سین دەردەکەوێ جلوبەرگیان بریتی بووە لە بەرگێکی سووکەلەو داوێنی ریشوودارو پێستێکی بەڵەکیشیان بەسەر شانی خۆیان داداوە. سولکیان تەخت بووە. لیلۆییەکان ریشی کورپەو قژی درێژو هۆنراوەیان هەبووە. دوایە مادەکانو پارسییەکانیش لاسای ئەوانیان کردۆتەوە. (ئەوەش لەسەر ئەوە سوورمان دەکا کە مادەکانیش لە هۆزە جۆراوجۆرەکانی ئەو قەومانەو هەموویان ریشەیان یەکەو یەك نەتەوە بوون.)

بە پێی ئەو بەڵگانەی هەن دەتوانین بێژین دابونەریتی لیلۆییەکان زۆر وەك دابونەریتی مادەکانی ئەو سەردەمە بووە[4] هەروەك ئاشوور ناسیرپالی پادشای

---

[1] مێژووی ماد ل 101.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] لێکۆڵینەوەی هولسینگ Hollising لەسەر قەومەکانی میزوپۆتامیا.

[4] لە E.herzfeld: Iran in the Ancient Eas Pl. Lxx VI – SPA/IV/Pl. 90 بڕوانە.

ئاشوور ئاماژەی پیّکردوە کە ئەوان خەڵکێکی مەدەنیو سەنعەتکارانێکی کارامە بوون، لەم بوارەدا ئەوەندە لەپێش بوون کە بۆکاری پیشەسازی لە لایی دەسەلاّتەکانی دیکە دادەمەزران.

www.pertwk.com